

ANTROPONİMLƏRİN İŞTİRAKI İLƏ FORMALAŞAN PAREMİYALAR

"Paremiya" anlayışına tam olaraq nəyin daxil olduğu sualı az maraqlı deyil. Bir çox paremioloqlar "paremiya" anlayışına atalar sözləri və kəlamları daxil edirlər. Bununla birlikdə aforizmlərin paremiyalara aid olduğuna inanan tədqiqatçılar da var. G.L.Permyakov "paremiya" anlayışına həm atalar sözləri, deyimləri və aforizmləri, lətifələri, təmsilləri və hətta nağılları daxil etmişdir. [8, s. 136]

Paremiyalar xalq tərəfindən geniş istifadə olunur. "Paremiya" sözü yunan dilində "ragemiya" sözündən götürülmüş və "atalar sözü, söyləmək" mənalərini ifadə edir. [7, s. 187] Ona görə də frazeologizmlərin bir növü kimi ayrılan paremiyalar məhz atalar sözü olaraq qəbul edilir.

L.B.Katsyuba paremiyanın belə tərifini verir: 1) bir atalar sözü, bir atalar sözünə aid deyim, diktat, mühakimə; 2) sadə və ya mürəkkəb bir cümlə olaraq tərtib olunmuş qısa məcazi bir sabit ifadə [6, s. 67]

Azərbaycan dilçiliyində paremiyalar, əsas etibarilə, atalar sözü olaraq qəbul olunur. Paremiyalar insanların həyat tərz, məişəti, düşüncəsi, o cümlədən tarixi ilə bağlı olduğundan onların tərkibində müvafiq sahələrlə bağlı leksik vahidlər geniş ifadəsini tapır. Paremiyaların formalaşmasında iştirak edən leksik vahidlərdən biri də antroponimlərdir. Paremiyalar həyatın bütün sahələri ilə o cümlədən şəxs adları ilə bağlı olduğundan antroponimlərin iştirakı ilə formalaşan paremiyalara da dilimizdə kifayət qədər rast gəlmək mümkündür.

Antroponimlərin paremiyalarda iştirakı müxtəlif məqsədlərdən asılı olduğu kimi, onların iştirakı ilə formalaşan paremiyalar struktur-semantik və qrammatik cəhətdən də zəngin xüsusiyyətlərə malikdir. Bu zaman antroponimlərin səciyyəsi, mənbəyi, hadisələrə münasibəti və s. xüsusiyyətlər mühüm rolə malikdir. Bu baxımdan paremiyaları aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

1. Tarixi şəxsiyyətlərin adları ilə formalaşan paremiyalar
2. Dini adların iştirakı ilə formalaşan paremiyalar

3. Dastan qəhramanlarının adları ilə formalaşan paremiyalar
4. Lətifə qəhramanlarının adları ilə formalaşan paremiyalar
5. Müasir dövrdə işlənən lakin bizə məlum olmayan şəxsiyyətlərin adları ilə formalaşan paremiyalar

1. Tarixi şəxsiyyətlərin adları ilə formalaşan paremiyalar:

Bu paremiyalarda Molla Pənah Vaqif, Şah Məhəmməd Xudabəndə, Şah Abbas, Sultan Süleyman və s. kimi tarixi şəxsiyyətlərin adlarına rast gəlirik.

*Hər oxuyan **Molla Pənah** olmaz. [1, s. 127]*

Molla Pənah Vaqif öz dövrünün böyük şairi, mütəfəkkiri və dövlət xadimi olub. M.P. Vaqif dövründə oxuyan, savad sahibi olanlar az deyildi. Lakin heç biri M.P. Vaqif səviyyəsinə yüksəlməyib. Belə ki, “Vaqif” təxəllüsünün işlənməsi təsadüfi deyildir. “Vaqif” sözü “xəbərdar”, “məlumatlı” mənalarını ifadə edir. Bugün də bu paremiya geniş şəkildə işlənməkdədir.

***Şah Abbasa** yaradı, keçəl Abbasa yaramadı. [1, s. 216]*

Bu nümunədə Şah Abbas və keçəl Abbas antroponimləri qarşılaşdırılaraq, əslində böyük ictimai hadisəyə münasibət öz əksini tapmışdır. Bu paremiyada yuxarı təbəqədən olan insanla sadə xalqın içindən olan insan qarşılaşdırılır. Sözsüz ki, burada antroponimlər eyni olsa da, onlara aid təyinedici söz (birincidə “şah”, ikincidə “keçəl”) onların aid olduğu insanları, deməli qarşılaşan insanları fərqləndirir. Eyni sözün müxtəlif təyinedici sözlərlə işlədilməsi fərqləndiricilik yaratsa da, eyni antroponimin—leksik vahidin qarşılaşdırılması obrazlı-emosional-ekspressiv ifadənin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur.

Bu tipli paremitalarda bəzən başqa sözlərdən istifadə olunur; bu zaman müqayisə olunan sözlərdən biri antroponim olursa, digəri ümumi isim olur, lakin qarşılaşdırılan sözlərdən biri tarixizm, digəri, yəni antroponim olan söz tarixi şəxsiyyət adı olmur. Məsələn:

*Xana yaradı, bəgə yaradı, keçəl **Xondi**, sənə yaramadı? [1, s. 130]*

*Xana yaradı, bəyə yaradı, keçəl **Qənbərə** yaramadı?! [3, s. 627]*

Başqa bir paremiyada Süleyman peyğəmbər qarşılaşdırılan şəxslərdən biri kimi alınır. Məsələn:

***Süleymana** qalmayan dünya heç kəsə qalmaz. [4, s. 272]*

Davud oğlu Süleyman tarixi bir şəxsiyyət olmuşdur. O e.ə. X əsrdə İsraildə hökmdarlıq etmişdir. Onun adı ilə əlaqədar çoxlu sayda əfsanə və rəvayətlər mövcuddur. Yuxarıdakı paremiya etibarsız dünya, vəfasız dünya mənasında işlədilir.

***Şah Xudabəndə**, səninki səndə, mənimki məndə. [1, s. 216]*

Şah Məhəmməd Xudabəndə Səfəvilər dövlətinin 4-cü şahı olmuşdur. Ləqəbi Xudabəndə farscadan tərcümədə “tanrının bəndəsi” deməkdir. “səninki səndə, mənimki məndə” ifadəsi isə razılığa gələ bilmədikdə münasibətlərə son qoymaq məqsədilə qarşı tərəfə deyilən ifadədir.

Uzun ömür sürmüş insandan danışarkən “**Nadiri** taxtda görüb, **Süleymanı** qundaqda “[4, s. 235] paremiyasından istifadə olunur.

Bu paremiya dünyagörmüş, yaşı çox olan, uzunömürlü, qoca adam haqqında yumorla işlədilir.

2. Dastan qəhramanlarının adlarının iştirakı ilə formalaşan paremiyalar:

Bəzi paremiyalarda dastan qəhramanlarından Koroğlu, Əsli və Kərəm, Leyli və Məcnunun adlarına rast gəlirik.

- Koroğlu antroponimi ilə formalaşan paremiyalar:

***Koroğlu** deyibdi: “basılanı kəsmə”. [1, s. 151]*

*Hər qoluna bəlgə dolayan **Koroğlu** olmaz. [2, s. 214]*

*Ölər **Koroğlu**, getməz bu yerdən. [1, s. 195]*

*Hər daşın dibində bir **Koroğlu** var. [2, s. 210]*

XVI-XVII əsrlərə aid edilən “Koroğlu” dastanı türk xalqlarının abidələrindəndir. Koroğlunun adının işləndiyi bir sıra paremiyalara rast gəlirik. Bu paremiyaların hər birində Koroğlunun müəyyən bir keyfiyyəti əsas alınır.

*Bir var **Koroğlu**, bir də var kor kişinin oğlu. [1, s. 60]*

Bu paremiyaya uyğun xalq arasında belə bir misal da var: Birisi atasının gözlərini çıxarır ki, ona da Koroğlu desinlər, amma ona “kor kişinin oğlu”-deyirlər.

- Əsli və Kərəm antroponimləri ilə formalaşan paremiyalar:

***Əsli** olmasaydı, **Kərəm** dağlara düşməzdi. [1, s. 110]*

Bu ifadə XII əsr şifahi xalq ədəbiyyatında yaranmış “Əsli və Kərəm” dastanından qaynaqlanır.

- Leyli və Məcnunun adının işləndiyi paremiyalar:

***Leyli** bazarıdı, **Məcnun** can satır. [2, s. 307]*

Məcnun kimi dərs oxuyan axır vələylidə qalar. [4, s. 229]

3. Lətifə qəhrəmanlarının adları ilə formalaşan paremiyalar:

Lətifə qəhrəmanlarından sadəcə Molla Nəsrəddinin adının iştirakı ilə yaranan paremiyalara rast gəlirik. Məlumdur ki, Molla Nəsrəddin lətifə qəhrəmanı olaraq, əsasən, müsbət tərəfdən təqdim olunur. Lakin bəzi məqamlarda onu gülüş obyektinə kimi də görürük. Bu baxımdan paremiyalarda hər iki cəhətə rast gəlirik.

Molla Nəsrəddin sağ ola, eşşəklərin qurd yeyə?! [1, s. 183]

Molla Nəsrəddinə dedilər, örkənini ver, dedi, üstə dəri səpmişəm. [2, s. 317]

Bəzi Azərbaycan tədqiqatçıları belə qənatə gəlmişlər ki, bu məşhur obrazın real bir prototipi vardır. Bu real tarixi şəxs isə XIII əsrdə yaşamış məşhur alim Xacə Nəsrəddin Tusidir.

4. Dini adların iştirakı ilə formalaşan paremiyalar:

Azərbaycan xalqının tarixində inanclar, dini motivlərlə bağlı paremiyalar da mühüm yerə malikdir. Paremiyalarımızda olan bu tip antroponimlər yalnız islam dini ilə bağlı deyil, bütünlükdə dini münasibətlərlə bağlıdır.

Gecənin ərzəsini Həzrəti Süleyman oxumayıb. [2, s. 187]

Mərd mərdə qənim olar, Mürtəza Əli hər ikisinə. [1, s. 181]

Ümməti-Məhəmmədin qonuğu sapmasun. [2, s. 398]

Adəm babadan, Nuh-Nəbidən qalıb. [5, s. 33]

Arvad tufanı başlayanda Nuhun tufanı yaddan çıxar. [2, s. 45]

Oruc tutmayanın oğluna Ramazan adını qoyarlar. [1, s. 194]

İsa üçün Musayı qınama. [2, s. 236]

Adam gərək Ömərə də ağlasın, Əliyə də. [2, s. 22]

Bu paremiyalar, əsasən, Peyğəmbərlərin adları ilə yaranır.

5. Müasir dövrdə işlənən lakin bizə məlum olmayan şəxsiyyətlərin adları ilə formalaşan paremiyalar.

Bu cür adların paremiyalarda iştirakının, fikrimizcə iki səbəbi vardır. Birinci halda həmin adların sahibləri müəyyən əlamətləri, davranışları ilə xalq işərisində məşhurlaşmış adamlar olmuşlar. İkinci halda isə paremiyalarda obrazlılıq, xüsusən, paralel konstruksiyalarda qarşılıq sözlərdən istifadə etməklə ahəngdarlı yaratmaq məqsədilə yaradılmışdır.

Oğlun oldu adın qoy Ağanəzər, xeyri olmasa nə zərər? [2, s. 330]

Bəzən bu ifadə “xeyri olmasa da, ziyanı da yoxdur” şəklində danışıq dilində işlənir.

Adın nədir–Daşdəmir, yumşalısan ,yumşalı. [1, s. 20]

Aşağa, aşağı, kor Mahmuddan da aşağı?! [1, s. 39]

Ayı kim gördü?–kor Mahmud.[1, s. 45]

Əzəldən var idi hüsn-i cəməli, indi olub dəli Bayramalı. [2, s. 182]

Boz at da öldü, Murtuzalı bəy də. [2, s. 92]

Dayı görmüyən elə bilər Şakkulu da bir dayıdı. [2, s. 119]

Bu paremiyalardan eləsi də var ki, bugün daxili forması aydın deyil. Məsələn:

Toydan sonra nağara, xoş gəldin, Bayram ağa. [1, s. 223]

Əslində burada nağara yox, mağar sözü işlənməlidir. Bir sıra dialektlərdə “mağar” toyun əsas hissəsi qurtarandan sonra başlanan və adətən səhərə kimi davam edən şənlik məclisinə deyilir. Lakin bu ifadə “toydan sonra nağara” şəklində daha geniş miqyasda yayılıb.

Antroponimlərin iştirakı ilə formalaşan paremiyaların əksəriyyəti xalqın içindən olan insanların adı ilə yaranan paremiyalardır. Biz bugün bu insanların kim olduğunu bilməsək də, güman edirik ki, bu paremiyaların yarandığı dövrdə bu insanlar bir çoxlarının tanıdığı insanlar olmuşlar.

Antroponimlər paremiyalarda bəzən müsbət mənada işləndiyi halda, bir çox hallarda kinayə məqsədilə işlədilir. Məsələn:

Xeyirsöyləməzdən xeyir olsaydı, adını Xeyrulla qoyardılar. [2, s. 222]

Saqqalda kərəm olsaydı, keçiyə Kəraməddin ağa deyərdilər. [2, s. 354]

Bəzən bu ifadə “saqqalda feyz olsaydı” şəklində də işlənir.

Beləliklə, antroponimlər həm real adlar kimi, həm də bədii material olaraq paremiyaların formalaşmasında fəal iştirak edir ki, bu da, bir tərəfdən, tarixi faktı özündə daşıyırsa, digər tərəfdən, obrazlı deyim tərzini formalaşdırır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. “Atalar sözləri”. Bakı. ”Öndər” nəşriyyatı, 2004, 264 səh.

2. "Atalar sözləri". Bakı. "Nurlan" nəşriyyatı, 2013, 476 səh.
3. "Atalar sözləri". Bakı. "Yazıçı" nəşriyyatı, 1985, 690 səh.
4. "Atalar sözü və deyimlər". Bakı. "Nurlar" nəşriyyatı, 2017, 320 səh.
5. Həmidov İ. "Azərbaycanca-rusca atalar sözləri lüğəti". Bakı, 2004, 585 səh.
6. Кацюба Л. Б. Определение паремии (лингвистический аспект дефиниции) // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Лингвистика. 2013. Т. 10, No 1. С. 65–67.
7. Мень А. Библиологический словарь: в 3 т. СПб., 2002. 3 т.
8. Пермяков Г. Л. От поговорки до сказки. Заметки по общей теории клише. М., 1970. 240 с.

Açar sözlər: Paremiya, atalar sözü, onomastika, adlar, antroponim.

Гульназ Осман кызы Исагова

Паремии, образующиеся участием антропоним.

Резюме

В данной статье рассматриваются паремии, образованные с участием антропонимов. Некоторые паремии образуются при наличии ономастических единиц. Паремии также применимы к людям, потому что они связаны с жизнью. Эти пары включают имена исторических личностей, религиозные имена и т. д. можно обработать. Имена иногда создают иронию в паремии.

Ключевые слова: Паремия, пословица, ономастика, имена, антропоним.

Gulnaz Osman gizi Isagova

Premias formed with the participation of anthroponym

Summary

This article discusses premias formed with the participation of anthroponyms. Some premias are formed in the presence of onomastic units. Premias also apply to people because they are related to life. These premias include names of historical figures, religious names, etc. can be processed. Names sometimes create irony in premia.

Key Words: Premia, proverb, onomastics, names, anthroponym.